

Sait Çetinoğlu: Diyarbakır Vilayeti'nin Soykırım Öncesi (1914) Sosyo - Ekonomik Özet ve Soykırım - I

Posted on 15/07/2020

«Şayet, bugüne kadar Saray, Kürtleri destekliyorsa, bu onları, Anadolu'daki Hristiyan unsurlara karşı kullanmak istediğindendir, fakat, Ermeniler katledildiği taktirde, Kürtler Türkiye Hükümeti nezdindeki önemlerini kaybedeceklerdir» [\[1\]](#)

Şeyh Ubeydullah Nehri'nin son yüzyılı özetler sözleri günümüzü açıklar anahtar niteliğindedir. Kürtler Şeyh Ubeydullah'ın akl-i selim önerisi yerine Ermenilere karşı, devletin kitlesel tetikçiliğini yaparak Ermenilerin tarihsel topraklarından kazıdılar.

Bu yazı, Ermenilerin yoğun olduğu vilayetlerden biri olan Diyarbakır'da gerçekleştirilen soykırımın öncesi ve sonrasının tahlil edilerek, micro ölçekte bir soykırım analizi ile bu konuda yapılan çalışmaların bir halkası olarak kaleme alınmıştır.

Sözün özü: Ermenilerin Kürtler eliyle yok edildiği vilayetlerin başında Diyarbakır vilayeti gelir. Ermeniler Diyarbakır vilayetinden sağ olarak çıkamamışlardır. Bunda da en önemli etkenlerin başında, Kürtlerin soykırımı başarı ile uygulamasının gelmekte olduğunu en başta söylemek bazı kürt dostlarımızı kızdırmak pahasına da olsa Soykırımın gerçekliğidir.

Soykırım'ın en kanlı geçtiği vilayetlerin birincilerinden biri Diyarbakır vilayetidir. Vilayetin bir anlamda Soykırımın laboratuvarı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Vilayette Vali Dr. Reşid yönetiminde hem yerli Hristiyan Ermeni ve Süryaniler Soykırımı uğratıldığı gibi, Ermeni sürgünlerin geçit yeri olmasından dolayı, sürgün konvoylarından Diyarbakır'a

ulaşabilenler de buradan öteye geçememişlerdir.

En başta bir başka gerçekliğinde altının çizilmesi gerekir ki; Soykırımında kitlesel tetikçilik gerçeğinin daha net anlaşılmasına yardımcı olsun. Bu bakımdan 1 Temmuz günü (1915) Tell Ermen (günümüzde Kızıltepe) Köyünde gerçekleştirilen katliam bir anlamda Soykırımın özeti gibidir: « O gün milisler ve çok sayıda Kürt aşiret mensupları bu köyü işgal etti. Korkan köylüler kiliseye kaçtılar. Milis komutanının emri ve köy muhtarı Derviş Bey'in yardımıyla kiliseye saldırıldı ve bunu katliam izledi. Saldırganlar kadın erkek ayırımı yapmıyordu, pek çok kurbanın kafası kesilmişti. Bazıları baltalarla dörde bölünmüş ya da paramparça edilmişti. Cesetlerin altından sürünerek çıkan küçük bir kız çocuğu İslam'a dönmeyi kabul etmediği için dövülerek öldürülmüştü. Kılıçtan geçirilmeden önce 70 kadına tecavüz edilmişti. Katliamdan sonra kiliseye giren Kürt kadınları sağ kalanları baltalarla öldürdüler.(abç) Cesetler kuyulara atılarak yada yakılıp kül edilerek yok edildi. Bir kaç hafta sonra Rafael de Nogales bu köyü ziyaret ettiğinde büyük travma geçiren birkaç sağ kalanlarla karşılaştı, burada gördüğü manzara karşısında büyük bir şokla karşılaştı. 'taş yığınlarının altından cesetler ve taşların arasından kanlı saç bukleleri ve sırtlanların kemirdiği kollar ve bacaklar görünüyordu' Bir Alman deniz subayı da Tell Ermen'e gitmiş, vücutlarından kopartılmış çocuk elleri ve kadın saçları görmüştü. Katliamdan bir hafta sonra, milislerle karşılaşan binbaşı von Mikusch, konsolos Holstein'e 'milislerin katliamı büyük bir neşeyle anlattıklarını' (freudestrahlend von massacres erzahlt) söylemişti.[\[ii\]](#)

Diğer illerde olduğu gibi, Diyarbakır'da da en başta Ermenilerin hakları ortadan kaldırılmıştır. Ermenilerin ölüm konvoylarına konmasıyla birlikte, tehcir edilsin veya edilmesin bütün Ermenilerin mülkleri kitlesel olarak, büyükten küçüğe müsadere edilmesi kararı verilmiştir. Bir ara özet olarak verelim: Zengin Ermenilerin evleri yerel ittihatçılar ve Teşkilat-ı Mahsusa şefleri arasında paylaşılır. Kazazyan'ları ki Binbaşı Rüşdi'ye, Minasyanların ki Bedreddine, Tırpancıyan'ları ki İskan ve Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti patronu Veli Necdet Bey'e (Sünkıtay) düşer.

Evini Veli Necdet işgal ettiğinde Tırpancıyan hapishanede işkence görüyordu. Veli Necdet savaş boyunca orada kaldı.[\[iii\]](#)

Soykırma katılımın kışkırtıcı yönlerinin başında ekonomik beklentiler gelir: İnsanların rüyalarında göremeyeceği zenginliğe bir anda kavuşma imkanlarını elde etmiş olmaları, gözlerini kör etmiş, vilayeti kana ve gözyaşına boğmuşlardır.

Diyarbakir Ermenilerinin ekonomik gücüne karşı oluşan kıskançlık vilayet Ermenilerinin kolay hedef haline gelmelerine neden olduğunu söylemekte sakınca yoktur. Seferberlik adı altındaki müsaderelelerde ilk olarak bu kesim ve Ermeni toplum önderleri hedef alınmıştır. Cumhuriyet döneminde soykırımın diğer faillerini Ermenilerden el konan işletmelerin başında görmek, İttihatçılarca (1. Jöntürk) başlanan operasyonun Kemalistlerce (2. Jöntürk) bitirildiğinin göstergelerinden biridir. Müsadereleri yöneten Attarzade Hakkı'yı Kemalist dönemde ipek fabrikaları sahibi olarak görmek bu bakımdan şaşırtıcı değildir.[\[iv\]](#)

Aşağıda Soykırım öncesi Diyarbakır vilayetinin sosyal ve Ekonomik durumu Annuaire Oriental'ın 1914 cildinden özetlenmiştir. Özetten de görüldüğü gibi, Ermenilerin ekonomik güçleri sayılarından daha üstün ve önemlidir.

Diyarbakir, idari merkezi Diarbekir

342.350 Türk, Kürd ve Arab 178.100 Hristiyan, Ermeni, Jakobit[\[1\]](#), Kildani, Yahudi olmak üzere toplam 520.450 nüfus.

3.160 köy, 80.000 ev.

Kaymakam: Ismail Hakkı Bey,

Askeri Kumandan : Said Paşa

1. Diarbekir Sancağı

113.000 Türk, Kürd ve Arab, 62.300 Ermeni, 2.630 Jakobit, 2.400 Birleşik Keldani, 540 Rum, 180 Katolik Suryani ve 250 Yahudi.

1.150 köy, 32.100 ev

Sancağa bağlı kazalar

1- Merkez kaza; kaymakam Kemal Bey. Nahiyeleeri : Şark, Garb

2-Silvan; Kaymakam Muhamed Talaat Bey; Nahiye : Hazro

3-Lice; Kaymakam Hüsni Bey ; Nahiye : Hayni

4- Beşeri; Kaymakam Raşid Efendi ; Nahiye : Bahranki

5-Derik; Kaymakam Reşid Bey ; Nahiye : Mahal-Metinan

Mardin Sancağı

Nüfus 180.850. 124.500 Türk, Kürt ve Arab, 48.400 Hristiyan, Ermeni, Katolik, Yakubi, Süryani Katolik, Kildani ve 600 yahudi, 10200 köy, 32.500 ev. Mutasarrıf Şefik Bey.

Nusaybin Kaymakam Ahmed Nuri, Nahiye Habab

Cizre Kaymakam Halil Sami Bey, Nahiye Silopi

Midyat Şükri Bey, nahiye Badjerine, hassankef, Habezbeni ve Kerboran

Savur Kaymakam Muhammed Necip Efendi

Siverek Sancağı

95.200 Kürt, Arab ve Ezidi mutasarrıf Cemal Azmi

Çermik Kaymakam Hamdi Bey, Nahiye Çüngüş

Viranşehir Kaymakam İbrahim Halil Efendi. Nahiye Karakeçi, Karacadağ, Bucak

Argana Maden Sancağı

150.200 Nüfus. 104.200 Türk ve Kürt. 40.00 Ermeni, 6000 Rum. 960 köy, 12.400 ev
mutasarrıf Mihran Boyadjian Efendi.

Palu Kaymakam Nuri Bey

Nahiye, Ergani, Ekil, Piran, Behermaz, Andjouz ve Zakhoran

Diyarbakir - (Vilayet merkezi).- Dicle nehri sağ kıyısında, verimli bir toprak. - 45.450 nüfus.
- 3.600 ev.

Ulu Cami (birçok «ulu » cami'de olduğu gibi kiliseden dönüştürülmüştür), Katedral: Ermeni,

Keldani ve Yakubi. Birkaçı çok eski olan 11 kilise. – 30 Han. – Çevresi güzel. – Şehir dışında bahçeler. Şehir içinde Pazar.

Fabrikalar: deri, bakırdan kap, çanak, çömlek, ipek ve pamuk kumaş, şerbet (çok tanınmış Şerbet-i Harir), rakı, gül ve menekşe sakızı.

Büyük ipekçilik üretimi, Boya.

Büyük ithalat, ihracat ve transit ticaret.

Üretim: tiftik, keçi ve koyun derisi, mazı ağacı (galle) cevizi, kitre sakızı, tuzlu bağırsak, badem, kürk, keten tohumu, dereotu, tereyağı, vs.

Okullar:

1 Türk koleji: mekteb-i idadie. – 2 kız, 4 erkek olmak üzere 6 Ermeni okulu. – 1 Ermeni katolik erkek okulu. – 1 Kildani erkek okulu. – 1 erkek Yahudi okulu. – 1 Süryani yakubi erkek okulu. – 3 Protestantan erkek ve kız okulu ve 1 Süryani katolik erkek okulu. – Fransisken Sörler tarafından yönetilen 1 okul. – Per (jesüit)'ler tarafından idare edilen okul.

İthalat: Fransız, Alman, Avusturya ve İngiliz ürünleri, bez, pamuk, şeker, çivit, kalay, bakır, çinko, petrol, demir, cam, sabun, züccaciye. – 1898'te Tüm vilayette toplam ithalat : 4.485.000 frank.

ihracat : tiftik, moher, yün, kozalaar, sakız, mazı ağacı (galle) cevizi, susam, , ipek, badem, pamuk, tütün, tereyağı, zeytinyağı, at, deve, katır, deri, bakır, manüfaktür (endüstri malzemeleri), tuzlu bağırsak, deri, ipek bez, pirinç, şarap, şurup, vs. – 1898'te Tüm vilayette toplam ihracat : 4.738.000 frank. [1914 yılında 1 Osmanlı Lirası 22.8 Fransız Frankı değerindedir]

Dini Temsilcilikler

Ermeni Gregoryen, Ermeni Katolik, Ermeni Protestan, Kildani, Rum Ortodoks, Rum Katolik, Yahudi, Yakubi, Latin, Süryani Katolik kilise temsilcileri

Konsolosluklar: İngiltere: Hearst – konsolos, Tomas[Mıgırdıçyan] drogman. Fransa: Felix Talansier konsolos, A[rutin] Cassabian drogman

Meslek Grupları:

Mimar Müteahhit: Arakelyan (Garabed – Bedrossian (Garabed) Bedrossian O.- Bogossian D. Garabedian [Agop] -Kalbian (Ohannes) Kalfayan (Agop)- Mehmed Usta Siguilian (Agop) – Siguilian (Garabed) Tabur Bozan (Ohannes)	Avukatlar: Ali Efendi- Dabaghian (Natık) Der Kaprielian (Boghos Efendi) Giragos Efendi – Kevork Efendi
Bankalar: Osmanlı Bankası Müdür Mihran Püzantian Kontrolör:Ph. Edde Veznedar: J. Hekimian	Kuyumcular: Amirayan (Thomas) – Baziganian P. Dabaghian (Agop) – Hekimian (Ermosh) Hekimian J. Kalfayan A. Zakarian Zakar
Döviz alış-verişi : Abdülkadir – Betros – Hacı Mehmed Hakkı – Manol- Mustafa – Vasil	Marangozlar: Aristodelian (Meguirditch) – Deriklian Giragossian (Ohan)- Millian (Thom)
Bakırcılar : Aloudjian (Gar) – Garabetian (Hatchadour) Ohannessian (Ohannes)	Komisyoncular : Cassapian (A)
Ayakkabıcılar : Achdjian (Garabed)- Chekloyan (Armenak) Kalfayan (Agop)- Parseghian (M) Sabondjian (Mardiros)	Pamukçular: Bedouchian (Garabed), Chirikdjian(Thomas), Der Boghossian Frées- Donabetian, Haineli(Ohannes)-Hekimian (Joseph), Kazazbozozian Mardiros, Kazandonian Agop, Késhichian Serkis- Megrikian Kircor, Memelian Garabed, Parsghian Boghos ve oğul

Kırmızı deri ve dericiler : Hacı Muharrem Ef. Abbas Ağa Mehmed Ali Ağa Soffioğlu Bekir-Tabaghian (Oh.)	Bakır (tüccarı) : AloudjianGarabed,Arakelian (Thom) - Cassandji (Oh.), Ghechghejanian(B.) - Kavafian Boghos-Marmarian Kircor, Parmaksız Sarkis-Saboundjian (A),Thouldjian (S)
Dişçi: Balmanoukian	Eczacı: Constantinidis (Condt.)
biçilmiş kumaşlar : Agopian Agop, Agopian M.- Constantinidis Youssouf, Der Bhogossian M, Diradourian Garabed Drejahian Kirakos-Mouradian Gar, Terpendjian Agop, Terpendjian Ohannes	İpekçiler : Abdalian Frères- Aghugkeian Atarian Mardiros-Bakalian Agop Boyacı Djibour-Boyadjian Artin, Kassapian Boghos- Kechichian T. MutevellianMeguerd.-Térékedjian M.
Demirciler : Arkouchian Ohan, Davud Usta - Mételin A. Movsessian Gar.	Saatçılar : Bagdalian Kevork - Médjikian M. Tamikian Bedros - Ternamian m.
Otelci : Mendildjian	Gazeteler : Resmi Diyarbakır Türkçe, Didjle, İTC kulübü yayın organı
Dikiş makinaları : Singer Acentası Missak Chirikdjian	Doktorlar : İsmail Bey- Cassapian Dikran, Ömer Fuad Ef.-Osman B.-Papaz S. Sarkissian Garabed-Terzian Ohannes- Topalian V.H.
Değirmen : Feizi Bey	Lokanta : Djemil- Hacı Hüseyin
Kuyumcular : Amirayan Thomas-Hekimian J. Kanadjian - Melkon-Mouradian David	Eczaneler : Constantin Daniel-Cosmidis Nicolas Dimosthenes Const.-Gramatés Askeri Hekimian Agop- Kadri aboulafé
Fotoğrafçılar : Charchafdjian ve Kilidjiyan	Şarap ve likörcüler : Hakim F
Züccaciyeciler : Attamian Agop - Attarian Artin Hakim Petro- Kupélian Bohos	Çilingirler : AblahadianS. Sarkisian Avedis

Hırdavatçılar : Abdülkadir Ef.- Attamian Hovsep Attarian S.- Attarian V., Hadjian Dicran- Hazekef. Diradourian D.- Hakim F., Kouyoumdjian Aram, Kalfayan Ohannes – Kassabian Meg. Kouyoumdjian David, Kouyoumdjian M.- Kouyoumdjian Agop Mendildjian K.- Münir Ef., Oskrdjian- Parseghian Armenak, Siverekli David-Tufenkdjian Dicran Tuyssizian Frères- Vahab Efendi, Vosguertchian Ohannes, Khalfa (Th) – Movsessian Tavit	İpekçiler : Abdalian Frères-Aghuekian Attarian Mardiros – Bakalian Agop Boyacı Djibour- Boyadjian Artin Kassapian Boghos – Kechichian (T) MutevellianMeguerd. – Terekedjian M.
mazı ağacı (galle) cevizi, pamuk, ipek, buğday, yün, nohut, vs tüccarları Adjemian Artin ve Kiragos, Adjemian B.- Adjemian G. Alyanak Garabed-Boyadjian Hav., Boyadjian Ohan Cazazian Ohannes-Chirikdjian Oussepe, Dabbagh Omsih, Dellalbaşızade Abdurrahman Ef. Der Boghossianagop Garabed, Dicranian Frères Dondjian Agop- Dondjian Dicran, Fathoullah Hakim	... Tüccarlar devam Hacı Nebizade Said Ef. Hakimian-Helvadjian Garabed İsmail Ağa-Kalemkiarian G., Kazazian Attalah ve Boghos Ganizade Kemal Ef., Katibian Agop ve Ohannes MattossianFrères- Mavlian Mardiros, Mavlian Bedros Mouradian Artin- Mousouli Sayha, Serdarzade Mustafa Ef., Nadjarian Ohannes ve Archag Oskerdjian o.-Parseghian Armenag, Roumi Fr.-Tahir Çelebi

[1] Kadim Süryani dostlar Jacobit (Yakubi) teriminin kullanılmasından dolayı kızacaklar. Ancak, orijinal metindeki kullanıma sadık kalınmıştır.

[i] Celilé Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, Çev. M. Aras, Péri Yayınları, 1998, s 85.

[ii] Uğur Ümit Üngör, *Modern Türkiye'nin İnşası, Doğu Anadolu'da Ulus, Devlet ve Şiddet (1913-1950)*Çev. Ali İhsan Dalgıç. İletişim 2016. S 167-68.

[iii] Uğur Ümit Üngör and Mehmet Polatel, Confiscation and Destruction Th e Young Turk Seizure of Armenian Property, Continuum International Publishing Group, Great Britain 2011, pp 143

[iv] Sait Çetinoğlu: Diyarbekir 1915: Bir Soykırım Laboratuvarı ve İki Soykırım Uzmanı; Vali Dr. Reşit - Mebus Feyzi

<https://gecenotlari.wixsite.com/gece-notlari/single-post/2017/09/17/Sait-%C3%87etino%C4%9Flu-Diyarbekir-1915-Bir-Soyk%C4%B1r%C4%B1m-Laboratuvar%C4%B1-ve-%C4%B0ki-Soyk%C4%B1r%C4%B1m-Uzman%C4%B1-Vali-Dr-Re%C5%9Fit-%E2%80%93-Mebus-Feyzi>
(son erişim : 12.7.2020)

Kaynak: kuzgunportal.com

Sait Çetinoğlu